

Bemærkninger ved Fremlæggelsen i Selskabet

af

«L. Annaei Senecae Dialogorum libros XII ad codicem praecipue
Ambrosianum recensuit M. C. Gertz».

Af

M. C. Gertz.

(Meddelte i Mødet den 5te November 1886.)

Dette Værk er Frugten af Studier, hvis Begyndelse ligger temmelig langt tilbage i Tiden og til hvilke jeg siden, om jeg end oftere har maattet afbryde dem og sysle med andet, dog stadig paany er vendt tilbage. Det var oprindelig en Række exegetisk-kritiske Øvelser over Senecas consolatio ad Marciam, som Madvig holdt i min Studentertid (Efteraaret 1866), der førte mig ind paa dem, ligesom disse Øvelser i det hele mere end noget andet af hvad jeg har hørt ved Universitetet blev bestemmende for den Hovedretning indenfor Filologiens hele Studium, jeg valgte mig. Det Krav paa en indtrængende, i smaat som i stort klar og sikker Forstaaelse af de antike Litteraturværker, som under dem stilledes til os, og med Hensyn til hvis Opfyldelse vi havde vor Lærers eget store Exempel at se hen til, et Exempel, som han jo ogsaa stadig ellers gav os ved sine Øvelser og Forelæsninger, udøvede en mægtig Indflydelse paa mig; det er disse Fordringer, jeg siden stadig har havt for Øje og efter bedste Evne har søgt at realisere ved mine Studier. Men efter Beskaffenheden af Overleveringen ved de gamle Skrifter kan

de, hvad Madvig selv saa godt som nogen har vist, ikke tilfulde realiseres, uden at man nødes til at ty til Conjecturalkritik, og derfor blev jeg med Nødvendighed ogsaa ført ind paa denne, hvorved jeg dog vil bemærke, hvad jeg tror med Sandhed at turde sige, at jeg aldrig har drevet Conjecturalkritiken for dens egen Skyld, men kun, som den bør og maa drives, som et uundværligt Hjælpemiddel ved Exegesen. Efter at jeg var bleven Candidat, tog Madvig mig til Hjælp ved Udgivelsen af den latinske Del af sine *Adversaria critica*, og jeg førtes derved endnu stærkere ind paa den allerede betraadte Bane; det var da naturligt, at jeg ogsaa valgte Æmnet for min Doctordisputats netop paa dette Felt; og at jeg nu specielt valgte at behandle en Række af Senecas Skrifter, kom deraf, at jeg siden hine føromtalte Øvelser i min Studentertid særlig havde fattet Interesse for denne Forfatter og allerede samlet et ikke ringe Stof til hans exegetisk-kritiske Behandling. Saa udkom da i 1874 mine «*Studia critica in L. Annaei Senecae dialogos*», som danner Forarbejdet for den nu leverede Udgave af denne Række af Senecas Skrifter; og til det har jeg, om jeg end paa enkelte Punkter har forandret de der udtalte Anskuelser en Del, dog i det hele endnu ment at kunne holde mig og stadig vise hen.

Det havde lige fra den Tid af, da dette Arbejde udkom, været mit Ønske med Tiden at kunne knytte mit Navn til en Udgave af Senecas Skrifter, hvortil der efter de forhaandenværende Udgavers Beskaffenhed nok kunde trænges, og det havde vel da været naturligt, om jeg havde begyndt med «*Dialogerne*», som denne af mig allerede behandlede Række Skrifter af ham med et rigtignok ikke fuldt passende Navn kaldes; men jeg var efter de Fordringer, jeg selv i min Bog havde opstillet til en saadan ny Udgave, endnu foreløbig forhindret i at levere en saadan. Thi naar der til at levere en ordentlig forsvarlig Udgave af en gammel Forfatter kræves først og fremmest solidt Kjendskab til Sproget i det hele og specielt den paagjældende Forfatters Sprogbrug, dernæst Evne til skarpt at kunne opfatte og sætte sig ind

i hans Tankegang, saa er jo en tredje lige saa uafviselig For-
dring den, at man maa have et fuldt tilforladeligt Kjendskab
til Overleveringen af hans Skrifters Text, som den foreligger
navnlig i det eller de Haandskrifter, der maa betragtes som de
ældste og paalideligste Textkilder; og herpaa skortede det mig
med Hensyn til Senecas Dialoger aldeles bestemt, hvad Evner
jeg saa nu end muligvis havde i de andre Retninger, hvorom
det mere tilkommer andre at dømme end mig selv. Foreløbig
maatte jeg da opsætte Udgivelsen af disse Skrifter, men jeg
kom i Stedet derfor til at udgive Senecas Bøger de beneficiis
et de clementia, da en omhyggelig Collation af Hovedhaand-
skriftet hertil paa Madvigs Anmodning var bleven mig overladt
af Professor Haupt i Berlin. Den velvillige Modtagelse, som
denne Udgave i det hele fandt, opmuntrede mig til at gaa
videre, og ved to Rejser til Italien i 1878 og 1882, som jeg
foretog med rigelig Understøttelse først af Carlsbergfonden, der-
næst af Regeringen, lykkedes det mig at samle det væsentlige
kritiske Materiale til en ny Udgave, dels af Senecas Breve, dels
af hans Dialoger. Og saaledes har jeg endelig troet at turde
skride til Løsningen af den Opgave, jeg havde stillet mig, og
har nu efter c. 3 Aars Arbejde, i hvilke jeg saa at sige har
ofret al den Tid, mit Universitetsarbejde levnedede mig, derpaa,
naaet at fuldende Udgaven af Dialogerne, som her foreligger.

Det var allerede før mig indset af andre og navnlig stærkt
fremhævet af Madvig, at Hovedkilden for disse Skrifters Text
er et Haandskrift, som nu findes i det Ambrosianske Bibliothek
i Milano. Efter en Paaskrift af Bibliothekaren Antonius Olgiatus
i Begyndelsen af det 17de Aarh. er det indbragt i Bibliotheket
af Cardinal og Ærkebiskop i Milano Federigo Borromeo Aar
1603; han synes at have kjøbt det af dets daværende Besiddere,
hvis Navne angives paa Forsiden af Haandskriftets andet Blad
i Ordene: Est Antonii Francisci Neapolitae. Caraccioli Siculi et
amicorum. Anno Domini MDLXXXIII x^o Kal. Nov. Messanae.
Men det har ikke altid været i disses Eje. Thi ovenover denne

Indskrift har der staaet en anden, som nu er udraderet, men hvoraf man dog endnu med nogen Besvær kan læse Ordene: *Iste liber est . . . Congregationis Casinensis*. Altsaa har det oprindelig tilhørt Bibliotheket i Klostret paa Monte Casino, hvorfra det er bortkommen paa en eller anden nu ubekjendt Maade. Ikke usandsynligt er det, at det er sket ved Tyveri, hvad man, saa slemt det end lyder, næsten maa være glad ved. Man har hos en af Humanisterne en Beretning om, hvor lidet de aldeles degenererede, uvidende Munke dér holdt Hævd over deres prægtige Bogsamling; blandt andet fortælles det, at de rev Blade ud af Pergamethaandskrifterne, skrabede Skriften deraf, klippede dem i Stykker og paa Stumperne skrev religiøse Stykker og Trylleformularer (*brevia*), der skulde have lægende Kraft, og som de saa solgte¹). En saadan Skæbne synes ogsaa

¹) Benvenuto da Imola beretter (*Muratorii Antiqq. Italicae*, I, p. 1296) i sin Commentar til Dante (*Parad.*, Canto XXII, v. 74) følgende: «Volo ad clariorem intelligentiam huius litterae referre illud, quod narrabat mihi iocose venerabilis Præceptor meus Boccacius de Certaldo. Dicebat enim, quod, dum esset in Apulia, captus fama loci accessit ad nobile Monasterium Montis Casini . . . Et avidus videndi Librariam, quam audiverat ibi esse nobilissimam, petivit ab uno Monacho humiliter, velut ille, qui suavissimus erat, quod deberet ex gratia sibi aperire Bibliothecam. At ille rigide respondit, ostendens sibi altam scalam: «Ascende, quia aperta est». Ille laetus ascendens invenit locum tanti thesauri sine ostio vel clavi; ingressusque vidit herbam natam per fenestras et Libros omnes cum hancis coopertos pulvere alto. Et mirabundus coepit aperire et volvere nunc istum Librum, nunc illum, invenitque ibi multa et varia Volumina antiquorum et peregrinorum Librorum, ex quorum aliquibus erant detracti aliqui Quinterni, ex aliis recisi margines chartarum, et sic multipliciter deformati. Tandem miseratus, labores et studia tot inclytorum ingeniorum devenisse ad manus perditissimorum hominum, dolens et illacrymans recessit. Et occurrens in Claustro petivit a Monacho obvio, quare libri illi pretiosissimi essent ita turpiter detruncati. Qui respondit, quod aliqui Monachi volentes lucrari duo vel quinque Solidos radebant unum Quaternum et faciebant Psalteriolos, quos vendebant pueris; et ita de marginibus faciebant Brevia, quae vendebant mulieribus. Nunc ergo, o vir studiose, frange tibi caput pro faciendo Libros! (Denne Notits skylder jeg Hr. Dr. J. L. Heiberg. Angaaende Ordet *brevia* findes der følgende Oplysning hos Ducange. *Brevia* = Characteres magici in brevibus scripti, quos secum deferre solent qui iis utuntur;

at have været tiltænkt vort Haandskrift; paa Bagsiden af det sidste Blad findes der nemlig med en Haand, formodentlig fra det 15de Aarh., skrevet en saadan Formular «ad curandam febrem cotidianam, tertianam uel quartanam», og det er vel ikke usandsynligt, at alle de Blade, som indeholdt den første Del af consolatio ad Polybium, idetmindste for saa vidt denne var bevaret, er bleven udrevne i en temmelig sen Tid og anvendte til denne Brug. Haandskriftet var ikke bleven benyttet ved nogen af de ældre Udgaver af Seneca; Olgiasus har nok udtalt den Mening i sin Paaskrift, at Muret havde benyttet det ved sin Udgave i Rom 1585 og kaldt det «codex Siculus», men jeg tror, støttet paa Murets egne Angivelser om Læsemaaderne i dette Haandskrift, fuldt at have gjendrevet denne Mening; han maatte da ellers have citeret det meget unøjagtig. Sikkert vides det først at være fremdraget til Brug ved en Udgave, som var paatænkt af Ignatius Aurelius Fessler i Slutningen af det 18de Aarh., men som ikke kom i Stand; til hans Brug blev der taget en Collation deraf ved to Italienere Branca og Bugato, og det er denne rigtignok meget lidet tilfredsstillende Collation, som foreligger i Fickerts Udgave. Fickert selv har ikke forstaaet at drage den Nytte deraf, der trods dens Mangler kunde drages, hvorimod Haase, som ogsaa kun havde denne Collation, har gjort det meget bedre. Hvor utilfredsstillende Collationen er, har jeg paavist meget indgaaende i mine *Studia critica*; paa det af den, der turde betragtes som nogenlunde paalideligt, byggede først Madvig og siden jeg vore conjecturalkritiske Bidrag til disse Skrifter. Jeg saa Haandskriftet først under et kort Ophold i Milano 1878 og tog en Collation af en Del af Skrifterne; saa udkom der Aar 1879 en Udgave af Dialogerne ved H. A. Koch, der bragte en ny Collation af Haandskriftet og saaledes syntes at gjøre mit Arbejde overflødigt. Men den

φυλακτήριον, servatorium, amolimentum, Amulet. *Brevia pro frigoribus*
i. e. pro curandis febribus &c. «Nemo in . . . *brevibus suspendendis vel*
ligandis aliquid præter dominicam orationem scribat. &c.).

stærke Mistanke, jeg havde fattet til Paalideligheden af denne Collation efter Sammenligning med mine egne Optegnelser, viste sig ved den nye Undersøgelse af det hele Haandskrift, som jeg foretog med den størst mulige Omhu i 1882, at være fuldt berettiget, endog i højere Grad, end jeg havde tænkt mig det muligt; den er endog i visse Henseender ringere end den, der forelaa i Fickerts Udgave. Jeg har da, og jeg tror med Rette, fundet endnu mere Anledning for mig til at levere en ny Udgave, end der allerede var tilstede, før Koch udgav sin.

Paa en nøjere Beskrivelse af A (som jeg har kaldt Haandskriftet) skal jeg her ikke komme ind, da det vilde tage for lang Tid, men jeg maa herom henvise til den kritiske Fortale i min Udgave selv; kun et Par Hovedpunkter vil jeg fremhæve.

1) De Blade af A, som indeholde Dialogerne (de sidste Blade indeholde nemlig den apokryfe Brevvexling mellem Seneca og Paulus), er alle paa én Side nær skrevne med samme Haand og med den Form af longobardisk Skrift, som særlig benyttedes paa Monte Casino og holdt sig der gjennem meget lang Tid, hvorfor det ogsaa er vanskeligt bestemt at angive, fra hvad Tid vort Haandskrift er; dog er det næppe yngre end Slutningen af 10de Aarhundrede, men muligvis omtrent ét Aarhundrede ældre, og det er saaledes 3 à 4 Aarhundreder ældre end de øvrige os bekjendte Codd., som bevare disse Skrifter, hvilket allerede giver det en aldeles overvejende Autoritet. Bogstaverne er snart større, snart mindre; paa mange Steder er Ordene skrevne helt ud, paa andre er der i ikke ringe Omfang anvendt Abbreviaturer, hvis Tilstedeværelse Fickert med en helt ud af Luften greben Paastand havde benægtet; det er derfor saaledes, at medens de 37 Linier, der regelmæssig findes paa hver Haandskriftside, paa enkelte Blade kan svare til c. 70 af mine Linier, svare de paa andre Steder til kun 45; sædvanligt er det dog, at de svare til lidt over 50. For øvrigt tror jeg med Sikkerhed at kunne sige, at Originalen, hvorefter A er afskrevet, har været saaledes beskaffen, at den paa hvert Blad gjennem-

gaaende har havt det samme, som i A findes paa hver Side, hvad jeg slutter af følgende. Paa den eneste fuldt bevarede Side af Skriftet consol. ad Polybium (nu rigtignok udraderet, men dog i det hele ikke værre, end at Skriften med nogen Anstrængelse kan læses) havde Afskriveren oversprunget et langt Stykke, som senere m. 2 har tilføjet i Randen; Koch angiver her ved et non plus ultra af Unøjagtighed, at der kun er udeladt og i Randen tilføjet ét Ord, medens det i Virkeligheden (som ogsaa Fickert angiver) er hele 25 Linier i min Udgave. Denne Udeladelse kan næppe forklares anderledes, end at Afskriveren havde oversprunget en hel Side i den ham foreliggende Original, som altsaa paa dette Blad har havt c. 50 Linier. Dette Forhold har, tror jeg, givet mig en mærkelig Støtte for nogle Omstillinger af Stykker i Texten, som jeg ved Conjectur havde foretaget paa et Par andre Steder udelukkende af Hensyn til Meningens og Sammenhængens Krav, inden jeg endnu havde opdaget dette Talforhold. Ved en Omflytning i *cons. ad Marciam* i Slutningen af cap. XVII (Udgavens p. 189, 15) havde jeg henflyttet et Stykke til det Sted, hvor det efter Meningen alene syntes at passe; nu viser det sig, at det kommer til at staa c. 57 Linier efter den Plads, hvorpaa det stod i Haandskriftet, saa at altsaa Afskriveren her havde oversprunget et helt Blad af Originalen, hvad han saa bag efter har opdaget og tilføjet det oversprungne, som netop udfylder godt og vel én Side i A. Et andet Sted, i *Je tranquillitate animi* VI, p. 280, 2, havde han, formodentlig nederst paa en Side, oversprunget nogle Linier, som først er bleven indføjede 27 Linier senere, 2: efter at en Side i Originalen var afskreven. En tredje Fejl af lignende Art synes at foreligge i Skriftet *de brevitae vitae* VII (p. 314, 4)¹).

¹) Jeg blev først egentlig fuldt klar over Betydningen af dette Forhold mellem A og Originalen under Udarbejdelsen af *Index posterior*, i hvilken jeg har berørt disse Beregninger med Hensyn til de omstillede Steder p. 432, IV, 3). Der er derved opkommen en Uoverensstemmelse i min Udgave mellem dette Sted, hvor jeg har antaget Omstillingen for at

Hertil kommer endvidere et andet mærkeligt Forhold, som jeg ikke er kommen til at omtale i min Udgave. Efter de to første Bøger af Dialogerne, som maa have endt nederst paa den anden Side af et Blad i Originalen (formodentlig det 23de, se min Udgave, præf. XXV**), har der været en Lacune i Originalen, idet nogle Blade var revne ud; og da Afskriveren af A havde mærket dette, har han vel i Haab om, at det manglende kunde findes, og for at have Plads til at skrive det paa, hvis det fandtes, ladet den første Side af det 12te Blad i sit eget Haandskrift staa blank, men saa begyndt paa Bagsiden deraf med at afskrive det første Blad af Originalen efter Lacunen. Hvad der af de 3 Bøger *de ira* fandtes i Originalen, vil have udfyldt i alt $52\frac{1}{2}$ Blad i denne, saa at det i A skulde udfylde $52\frac{1}{2}$ Side; nu udfylder det i Virkeligheden 53 Sider, men dette

hidrøre fra Afskriveren af A, og Fortalens p. XXIX (Slutningen af det første Stykke paa Siden), hvor jeg havde antaget, at disse Fejl allerede havde været tilstede i Originalen for A. Hvad der kunde tale for dette er, at Afskriveren af A ikke i dette Haandskrift ved noget Mærke har gjort opmærksom paa de Forstyrrelser i Ordenen, han var kommen til at gjøre, hvad man maaske havde kunnet vente, i alt Fald af en fuldstændig ærlig Afskriver; men at Afskriveren af A just skulde have været saa ærlig, er der ingen tvingende Grund til at antage. Skulde Fejlene imidlertid virkelig allerede have været tilstede i Originalen for A (lad os kalde den Y) og oprindeligt være begaaede af Afskriveren af denne Y, saa vil det (da den af mig gjorde Antagelse om Forholdet mellem A og Y forklarer saa meget ellers ved Textens Udseende i A, at den vist tør betragtes som sikker) være rimeligst at antage, at Y har været afskrevet efter en Original, der i sit ydre Format aldeles har lignet selve Y; og der er ogsaa oftere Indicier for, at Afskriverne for ved et rent ydre Middel at sikre sig deres Afskrifters Nøjagtighed har indrettet de Exemplarer, hvori de skrev, saaledes, at de i Formatet og Antallet af Linierne paa Siden aldeles svarede til den dem forelagte Original, hvem de saa ogsaa sædvanlig fulgte omhyggelig med Hensyn til Bogstavernes Størrelse og andet. Der kan da muligvis i Y have været Mærker, hvorved Afskriveren af Y havde antydet de af ham gjorte Textforstyrrelser, men som Afskriveren af A ikke har forstaaet, hvorfor han baade har beholdt Texten, som den forelaa i Y, og udeladt Mærkerne, der ikke syntes ham at vedkomme Texten. — Jeg griber Lejligheden til her at rette en lille Fejl i *Index* l. 1, hvor der i Stykkets 5te Linie staaer *transierat* istdf. *praeceperat*.

har sin Grund deri, at Afskriveren ikke har villet begynde den nye Bog *consolatio ad Marciam* midt paa en Side, og han har derfor trukket den *scriptio*, der fandtes under *de ira lib. III*, saaledes ud, at den kom til at udfylde hele Siden (s. Udg. p. 161), og *consolatio ad Marciam*, som i Originalen begyndte paa Bagsiden af det 53nde Blad efter Lacunen, begyndte i A paa Forsiden af det 28nde Blad efter denne σ : Haandskriftets 39te Blad. Gaar man nu herfra videre, viser det sig, at Mellemrummet mellem Begyndelsen af *consolatio ad Marciam* og Slutningen af *de vita beata*, hvor der atter har været en Lacune i Originalhaandskriftet (som Afskriveren af A her ikke har opdaget, hvad der ikke er saa underligt), i A udgjør i alt 37 Sider + 25 af mine Linier = $37\frac{1}{2}$ Side; dette vil altsaa svare til $37\frac{1}{2}$ Blad i Originalen, hvilket vil sige, at dennes 90nde Blad (beregnet fra den Lacune af, der fandtes ved Begyndelsen af *de ira lib. I*) netop vilde ende der, hvor Lacunen indtræder i Slutningen af *de vita beata*. Og hvad der er tilbage af det følgende Skrift *de otio*, ved hvis Slutning der ligeledes muligvis er en Lacune, ligesom det er sikkert nok, at dets Begyndelse er gaaet tabt sammen med Slutningen af *de vita beata*, udfylder i A godt og vel 4 Sider, hvilket vel nok kan have svaret til nøjagtig 4 Blade i Originalen.

2) Haandskriftet har, som det sædvanligvis er gaaet, efter at være afskrevet været i Hænderne paa forskellige Correctorer. Om de to ældste af dem, som sikkert har udøvet denne Virksomhed i en meget nær Tid efter at Haandskriftet var afskrevet, og som derved aabenbart har benyttet gode Kilder (m. 2 maaske endog selve Originalen) og tillige selv været forstandige Mænd, skal jeg her ikke tale videre, men vil nøjes med derom at henvise til Fortalen i min Udgave. Men senere, vistnok i det 14de eller snarere det 15de Aarhundrede, er Haandskriftet faldet i Hænderne paa en Mand, som har skamskændet det med Rasurer og Rettelser paa den skammeligste Maade og derved ikke lidet forringet dets

Værdi¹⁾. Dog maa det siges, at Skaden ved første Øjekast ser værre ud, end den i Virkeligheden maa antages for at være. Hans Rasurer og Rettelser er nemlig aabenbart, som jeg har paavist i Fortalen p. XVII f., for en stor Del foretagne af ganske latterlige Grunde og give ikke andet, end hvad der tydelig nok allerede stod i Forvejen, paa en anden Maade, saaledes som naar han indbringer sine forskjellige Abbreviaturer eller retter det, som allerede var rettet af de tidligere Hænder, paa en ny Maade; man kan, naar man kjender hans Maner, paa mange Steder med Sikkerhed sige, hvad der oprindeligt stod, selv om det er aldeles udraderet. Dog er det ikke altid blevet ved denne Slags Rettelser; han har ogsaa paa ikke faa Steder indført Læsemaader fra et eller andet ungt og slet Haandskrift, som han har benyttet, istedenfor de oprindelige; og hvor da disse er aldeles udraderede, staa vi hjælpeløse og maa nøjes med det slette Grundlag for Textens Fastsættelse, som vi saaledes har faaet. Imidlertid er der et ikke ringe Antal Steder, hvor der er levnet saa meget af den oprindelige Text, at man idetmindste med temmelig Sikkerhed kan restituere denne, og der er derved paa sine Steder vunden en overraskende Bekræftelse paa Conjecturer, som var fremsatte af forskjellige Lærde, hvorpaa jeg skal tillade mig at anføre de to mærkeligste Exempler.

I *de vita beata* 11, 4 vil Seneca paavise, hvor farligt et Princip Epikureerne opstille i deres *voluptas*; Epikuros selv kræver, at den skal være nøje forbunden med *virtus*, men det er langt-

¹⁾ Da jeg omtalte dette i Videnskabernes Selskab, fremsatte Dhrr. Proff. Ussing og Wimmer den Antagelse, at denne Corrector muligvis havde gjort sine Rettelser for at præparere Haandskriftet til Aftrykning. Dette er en meget tiltalende, maaske ogsaa rigtig Formodning; dog er det lidt underligt, at han saa ikke har gennemført sine Rettelser consequent i hele Haandskriftet. Skulde dette maaske kunne hænge sammen med, at der ikke er bleven noget af den saaledes paatænkte Udgave? Thi sikkert er det, at A aldrig er bleven benyttet paa denne Maade i Virkeligheden, hvad der er meget heldigt, da det saa rimeligvis nu ikke havde existeret mere.

fra, at hans Tilhængere følge dette Krav, de holde sig blot til det andet, *volutas*. «Jeg skal», siger han, «paavise mange, der svælge i Nydelser af enhver Art, men som dog enhver maa indrømme er slette Mennesker, langt fra al virtus». Saa nævner han som Exempler Fraadserne Nomentanus og Apicius og tilføjer da en malende Skildring af deres Fraadserliv: «Se, hvor disse Personer fylde deres Bug med alle Landjordens og Havets Goder, som de kalde det, hvorledes de ved deres Bord holde Mønstring over al Verdens Dyrearter». Derefter læser man i A, som det nu er rettet, de meningsløse Ord, som findes igjen i de unge Haandskrifter: *vide hos eosdem et successuros expectantis popinam suam*. De ældre Udgivere vidste ikke at rede sig ud heraf, men skrev vilkaarlig: *vide hos eosdem e lectis suis spectantes popinam suam*, hvilket vel tilfredsstillter Meningen, men jo umulig kan ligge i Overleveringen. Ser man nu nøjere til, finder man, at A oprindeligt har havt: *vide hos eos demens uccessuros e . . spectantis* (i Rummet, hvor de to Prikker staa, har der staaet *In* eller snarere *de*), hvoraf man med Sikkerhed ved en rigtig Bogstavdeling og ubetydelige Forandringer ved Bogstaver, som tilmed ofte forvexles med hinanden, frembringer Læsemaaden: *vide hos eosdem in suggestu rosæ despectantis p. s.* Og Gronovius var allerede kommen dette nær, idet han skrev: *v. h. e. e suggestu rosae expect. p. s.* — I samme Skrift, cap. 26, 6, udtaler Seneca sin Harme over Digternes skammelige Behandling af Juppiter, hvem de paadigte allehaande galante Æventyr; han siger der bl. a., idet han tænker paa Ganymedes, at der er dem, som har fremstillet Juppiter som *raptorum ingenuorum corruptorem et cognatorum quidem*. Saaledes staa der i alle Udgaver fra Gronovius, i de fleste yngre codd. og ogsaa i A, som det nu er rettet; i en Række ældre Udgaver læstes der *raptorem ingenuorum corruptoremque*. Madvig stødtes ved denne Overflødighed i Udtrykket og formodede, at Seneca blot havde skrevet *raptorem ingenuorum et cognatorum quidem*; og nu viser det sig, at der i A, hvor nu Correctoren har

skrevet *corruptorem*, oprindelig har staaet *raptorem*, og at i Ordet *raptorum* skyldes ogsaa Endelsen *rum* en Rettelse, uden at det dog kan ses, hvad der først har staaet; men det kan næppe betvivles, at der med en forkert Gjentakelse af et allerede skrevet Ord, som ikke forekommer saa ganske sjældent i dette Haandskrift, har staaet *raptorem ingenuorum raptorem*, hvorved Rigtigheden af Madvigs Rettelse er godtgjort. Smlgn. endvidere Udgavens p. 12, 1; 22, 6; 84, 2; 133, 23.

Der er endnu et Punkt angaaende Haandskriftet A, som jeg her vil omtale; men foreløbig maa jeg forbigaa det og i al Korthed tilføje nogle Bemærkninger om det Udbytte, der er vundet ved den nye af mig bekjendtgjorte Collation af Haandskriftet. Her maa det da siges, at det direkte Udbytte allerede ikke er saa ganske ringe, om det end naturligvis vilde have været meget større, hvis Haandskriftet ikke var bleven fremdraget og benyttet før ved denne Udgave. Der er fremdraget et ikke ganske ringe Antal nye Læsemaader, hvoraf ganske vist det overvejende Antal ikke i sig har saa overmaade stor Betydning, da det drejer sig om Smaating som en noget bedre Ordstilling, ogsaa af og til en bedre Interpunction o. a. l.; men der er dog ogsaa en Række Steder, hvor den nye Læsemaade har Betydning for Meningen og Tanken. I *de providentia* 4, 13, hvor Seneca viser, at man netop ved at udstaa forskjellige Besværligheder læres til at kunne udholde dem, udtaler han, efter at have anført en Del bevisende Exempler, denne Tanke i disse Ord (efter den tidligere Læsemaade i alle Udgaver): *Ad contemendam potentiam malorum animus patientia peruenit*. Der synes i sig selv intet at være at udsætte paa denne Læsemaade; og dog vil næppe nogen, som kjender Senecas Udtryksmaade, kunne betvivle, at den ubetinget bør vige Pladsen for den, som vel tidligere kjendtes fra nogle codd. dett., men var forbleven upaaagtet, medens den nu har erholdt en fast Støtte i A (hvilket dog Koch helt har oversét): *Ad c. patientiam malorum animus patientia peruenit* (*patientia* efter Senecas Sprogbrug

= Ciceros *perpressio*, de seneres *passio*, som Madvig har vist). *De ira I, 16, 3*, hvor Seneca taler om Anvendelsen af forskjellige mindre eller mere haarde Straffe svarende til det mindre eller mere forbryderske Sindelag, siger han om den, som han har karakteriseret som saa ond, at han elsker Synden for selve Syndens Skyld: *olim miser mori quaeris, bene de te merebimur, auferemus tibi istam, qua uexaris, insaniam et per tua alienaque supplicia uolutato id quod unum tibi bonum superest repraesentabimus, mortem*. Ogsaa her kunde alt synes at være i tilfredsstillende Orden; men A tyder dog hen paa noget andet ved sin Læsemaade *qua uexas uexaris*. Man har simpelthen udslettet *uexas* som en Fejlskrift istedenfor *uexaris*; men naar jeg tænker paa de følgende Ord: *per tua alienaque supplicia uolutato*, og derhos mindes, at i dette Haandskrift paa en Række Steder den Fejl er begaaet, at *n* i Præsens Participium er udeladt, tvivler jeg ikke paa, at vi faar det frem, Seneca har skrevet, ved at læse *qua uexans uexaris*. Andre Steder findes i min Udgave p. 56, 18 og 23; 155, 15; 201, 14; 204, 4; 218, 14; 260, 11; 311, 22; o. s. v. — Den latinske Lexikografi har faaet et Par Berigtigelser, idet man nu maa udslette Seneca som Autoritet for Adjectivet *rationabilis* (p. 228, 17; A: *rationalis*) og Subst. *adflictio* (406, 4; A: *adflictatio*; Ordet maa vist i det hele forsvinde fra Lexikonet); omvendt har man nu hans Autoritet for Adjectivet *deceptorius* (383, 6, hvor man før læste *decepturo*); ligeledes har Seneca vistnok p. 46, 15 dannet et Adjectiv *emendaticius* (i Analogi med *collaticius*, *inuecticius*, *perpescicius*, *postulaticius*, som alene findes hos ham, foruden en hel Række andre, der ogsaa findes hos andre Forfattere). Ved en vistnok ganske sikker Conjectur har jeg et Sted (p. 139, 27) indført den grammatiske Form *Macrobioe*; A har *MACROBIDE*, saa at Fejlen hører til det ældste «Lag» Fejl¹⁾, der stammer fra den

¹⁾ Det er vel næsten overflødigt at bemærke, at de Fejl, der findes i et hvilket som helst Haandskrift fra en Tid, der ligger noget senere end

Tid, da man gik bort fra Uncialskriften til den mindre Skrift; i de ældre Udgaver skrev man *Macrobiū*, Haase gav den aldeles apokryfe Form *Macrobiotae*. — Der er fremdeles et ikke ganske ringe Antal Steder, hvor Fremdragelsen af Haandskriftet har givet Bekræftelse til de af forskjellige Filologer fremsatte Conjecturer, cfr. p. 74, 10; 79, 11; 104, 23; 160, 20; 210, 19; 228, 10; 255, 12; 265, 9; hertil hører jo ogsaa de ovenfor ved Rasurerne omtalte Steder, og det mærkeligste af alle er vel det, der findes p. 165, 2 ff. i *cons. ad Marc. cap. 1 extr.* Seneca beklager her, at han ikke har givet sig til at bekæmpe Marcias Sorg strax efter hendes Søns Død; da havde det været lettere for ham, mener han, at faa Bugt med den. Han begrundet denne sin Mening ved Anvendelsen af et Billede, der i den almindelige Text lyder som følger: *Nam uolnerum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine recentia sunt: tunc et uruntur et in altum reuocantur et digitos scrutantium recipiunt; ubi corrupta in malum ulcus uerterunt, difficilius curantur.* Ved denne Læsemaade vilde man komme til den Urimelighed, at den Behandlingsmaade af Saar, hvorved man brændte dem, rev dem op igjen lige til Bunden og rodede om i dem med Fingrene, betragtedes som en *facilis sanatio*. Jeg havde derfor i mine *Studia critica* opstillet den Formodning, støttet paa et Par yngre Codd., at Ordene *difficilius curantur* skulde udslettes og en Forandring i Interpunctionen foretages, saa at Sætningen *tunc . . recipiunt* blev Hovedsætning til *ubi . . uerterunt*. Og nu har det vist sig, at denne af mig foreslaaede Læsemaade Ord til andet findes i A, idet der ikke er Spor deri af de to Ord *difficilius curantur*. Men Koch har her aldeles oversét, at disse Ord mangle, og

Oldtidens Slutning, ingenlunde alle staa paa lige Linie med Hensyn til deres Oprindelse. Tværtimod vil man, ligesom Geologien gjør med Hensyn til Jordskorpens Dannelse, ogsaa i hvert Haandskrift kunne sonde forskjellige «Lag» Fejl fra hinanden, der skyldes den successive Afskrivnings forskjellige Trin. At det kan være højest vanskeligt i det enkelte at gennemføre en saadan Sondring, er jo klart nok. Nogle Antydninger om de forskjellige Lag Fejl i A er givne i *Index posterior*.

har fingeret en Lacune i A, som ikke eksisterer og som jeg endda ikke ser hvad han vil med, og saa beskylder han mig for «temeritas», fordi jeg har vovet at fremsætte min Conjectur. — Jeg bør ikke forbigaa, at et direkt Udbytte af den nye Collation ogsaa er det, at en hel Del Fejl, som efterhaanden under Trykningen havde indsneget sig og forplantet sig fra den ene Udgave til den anden (mest Udeladelser af Ord), nu har kunnet fjærnes; det er sket paa mindst 22 Steder, om jeg har talt rigtig. Smlgn. *Index posterior* p. 424, s. u. *Typorum errores*. Heri mangler der dog 3 Steder, nemlig de i Udgavens p. 25, 1; p. 35, 17 (hvor jeg har oversét, at det falske *cogitat* først findes i ed. Elsevir. 1672); 93, 11 (hvor *abducit* først skyldes Fickert).

Er det direkte Udbytte af den nye Collation saaledes allerede ret betydeligt, saa regner jeg dog det indirekte Udbytte for endnu betydeligere: jeg mener dermed det, at der nu for første Gang er givet en, som jeg tror at turde paastaa, fuldt paalidelig og klart fremstillet Oversigt over Haandskriftets Læsemaader og dermed lagt et fast Grundlag for Textens Fastsættelse, for saa vidt den beror paa dette Haandskrift. Det er vel muligt, at jeg med Hensyn til Adskillelsen af de forskjellige Hænder ved Rettelserne i Haandskriftet hist og her kan have begaaet en Fejl, ligesom jeg her undertiden af let forstaaelige Grunde har været i Tvivl; men det bliver i alt Fald temmelig uvæsentlige Mangler, hvorom der her kan være Tale. Om hvad jeg selv har ydet i tekstkritisk Henseende paa dette Grundlag skal jeg her ikke tale, men overlade andre at se det og dømme derom, lige som jeg vil ønske, at andre maa kunne faa endnu meget mere ud deraf, end jeg har faaet.

Jeg brugte Udtrykket: «for saa vidt Textens Fastsættelse beror paa dette Haandskrift». Er da dette Haandskrift ikke det eneste, der er at tage Hensyn til? Nej, det er det ikke, idetmindste for visse Partier, og det af gode Grunde. Hele den første Del af *Cons. ad Polybium* som ganske sikkert oprindelig havde været tilstede i A, maaske med Undtagelse af Begyndelsen,

der tidlig synes at være gaaet tabt og intetsteds hidtil er funden bevaret, er nu, som før omtalt, forsvunden fra A, idet 6 Blade (600 Linier) er udrevne. Her maa der da tages yngre Codices til Hjælp, og jeg har her benyttet en ny Collation af codex Berolinensis, der i det hele synes at følge A nærmest uden alt for stærk Interpolation, samt desuden en meget slet codex Hauniensis paa Kgl. Bibl. og i visse Partier en codex Florentinus, som heller ikke duer noget; forøvrigt har jeg kun havt Fickerts Materiale. Hvad dernæst angaar de 8 af de øvrige Skrifter, da maa jeg sige, at det Materiale af yngre Haandskrifter, som til dem er samlet hos Fickert, ikke frembyder nogen Læsemaade, som ikke gennem forskellige Corruptionstrin kunde være afledet fra selve A, saa at man sikkert for deres Vedkommende godt kan lade sig nøje med A alene som Grundlag og bortkaste alt det øvrige; jeg har da heller ikke optaget noget heraf i min Udgave, undtagen hvor der hist og her fandtes en øjensynlig rigtig Rettelse af Smaafejl i A, som var gjorte af og let havde kunnet gjøres af de latinkyndige Afskrivere af disse yngre Codices; kun i *Cons. ad Marciam* har jeg i lidt rigeligere Maal meddelt, blot til Prøve, Læsemaader af en ikke hidtil benyttet cod. Florentinus, der forøvrigt har ganske samme Charakter som de andre deterioreres og navnlig nærmer sig stærkt til en af Fickert benyttet yngre codex Ambrosianus. Derimod er jeg noget i Tvivl, om A kan gjælde for den eneste Kilde til Bøgerne *de ira*. Det er aldeles aabenbart, at Originalen til A her, da A blev afskrevet derefter, har havt en Lacune, hvorved hele den første Del af 1ste Bog var gaaet tabt; Afskriveren af A har mærket Manglen og betegnet dette, som ovenfor sagt, ved at lade den første Side af Haandskriftets 12te Blad, hvorpaa denne Bog skulde begynde, staa blank. Men paa denne blanke Side har en meget senere Haand, som i alt Fald ikke er ældre end det 14de Aarh., tilskrevet Begyndelsen af denne Bog, de to første Kapitler (54 Linier), mellem hvilke og Resten der imidlertid endnu stadig er en stor Lacune, og dette samme

Stykke findes i alle hidtil bekjendte og benyttede deterioreres. Hvorfra er dette da kommen? Det er vel at antage, at der har været et forud for A's Afskrivningstid liggende Tidspunkt, da dets Original havde ét Blad mere paa dette Sted, omfattende disse 54 Linier; paa hin Tid er der da taget en Afskrift af Originalen, hvad enten nu denne Afskrift har omfattet hele Haandskriftet eller, hvad jeg snarere vilde tro, blot *Bøgerne de ira*, som undertiden synes at have været afskrevne alene for sig, og fra denne Afskrift eller en Aflægger deraf kan da dette Stykke være gaaet over dels i adskillige af de yngre Haandskrifter dels i det 14de Aarh. til A, hvorfra det saa kan være gaaet videre til de yngre Codices, der efter denne Tid muligvis er afskrevne efter selve A. Det synes saaledes, som om der idetmindste for disse Bøger maatte kunne statueres to Rækker codices deterioreres, én, der stammede direkte fra A efter det 14de Aarh., en anden, der stammede fra hin supponerede anden Afskrift af Originalen. Men idetmindste med det kritiske Materiale af yngre Codices, som er samlet hos Fickert, lader dette sig aldeles ikke gjøre med nogen Sikkerhed, som jeg har vist i min Fortale. Der er et enkelt Sted i de *ira* III. cap. 8, 8, som skulde synes at byde et fast Tilknytningspunkt for en saadan Adskillelse, idet der dér i flere yngre Codices findes bevaret 2 Ord, som jeg ikke kan tænke mig andet end som hidrørende fra Seneca, men som hverken findes i A eller *Berolinensis* eller flere andre af de yngre; men den Classification af de yngre Codices, man herefter vilde komme til at opstille, modsiges lige saa bestemt af flere andre Steder i de samme Bøger; under alle Omstændigheder maa da de to Klasser være bleven blandede meget med hinanden, hvorved Adskillelsen gjøres yderst vanskelig, om ikke helt umulig, i alt Fald med det forhaandenværende Materiale. For øvrigt maa det siges, at naar der ses bort fra dette ene omtalte Sted (III, 8, 8), existerer der heller ikke i disse Bøger noget eneste Sted, som kunde tyde paa Existensen af en Overlevering af Texten, der var for-

skjellig fra, endsige bedre end den der foreligger i A; man vil altsaa her ogsaa uden Skade kunne bortkaste næsten det hele yngre Haandskriftmateriale, som Fickert har samlet, og blot holde sig til A. Jeg har forøvrigt til disse Bøger ved Siden af A benyttet en codex Laurentianus, som i Bandinis Kataloger angives at være fra det 12te Aarh., men sikkert idetmindste er et 100 Aar yngre. Der var ikke Tid for mig til at conferere det helt, men jeg læste store Partier af det igjennem for at overbevise mig om dets Qualitet og excerperede dets Læsemaader til vistnok alle de Steder, hvor man hidtil havde ytret Tvivl om den rette Skrivemaade, foruden til en Del flere; jeg kan herefter bevidne, at heller ikke dette Haandskrift i nogen Maade staar stillet anderledes overfor A end de øvrige ellers bekjendte deteriorer; det er tværtimod et endog i temmelig høj Grad sjudsket skrevet Haandskrift, fuldt af Fejl, Udeladelser og Interpolationer, saa at det næppe vil være en Collation værd, om der end hist og her (se f. Ex. p. 92, 14) ved Siden af de mange fejlagtige Rettelser kan findes en og anden vellykket.

Som et meget væsentligt Anhang til min Bøg betragter jeg *Index posterior*, hvori jeg har givet en Oversigt over alle de forskjellige Arter af Fejl, der er begaaede i Haandskriftet. Jeg tror, at et nøjagtigt Studium deraf vil være meget gavnligt for enhver, der vil befatte sig med Textbehandling af latinske Forfattere; thi om end næsten hvert Haandskrift frembyder sine Ejendommeligheder, er der dog naturligvis visse Fejl og Klasser af Fejl, der er gjennemgaaende i alle, og dem tror jeg at have paaapeget i min Index og oplyst med rigelige Exempler.

Hermed vil jeg slutte de Bemærkninger om min Udgave, jeg havde ønsket at fremføre for det højtærede Selskab. Jeg tilføjer blot, at jeg har tilladt mig at dedicere mit Arbejde til mine højtagede Lærere Madvig og Ussing som et Bevis paa min Taknemlighed mod dem for hvad de har været for mig som Lærere og Venner. Endelig maa jeg slutte med min bedste Tak til den til dette Selskab knyttede Institution, Carlsberg-

fonden, ved hvis Understøttelse det alene har været mig muligt i vort for filologisk Forfattervirksomhed just ikke særlig gunstige Land at faa mit Værk trykt og udgivet. Om det vil lykkes mig at fortsætte det og navnlig faa en Udgave af Brevene istand, hvortil jeg har samlet et betydeligt Materiale, ja derom maa jeg sige: *θεῶν ἐν γούνασι κείται.*
